

REEL DÖVİZ KURU VE KAMU BORÇLANMASI İLİŐKİSİ¹

REAL EXCHANGE RATE AND PUBLIC DEBT RELATIONSHIP

Muzaffer ALBAYRAK

Araştırma Makalesi / Geliş Tarihi: 16.03.2022
Kabul Tarihi: 31.12.2022

Öz

Büyüyen ülkelerin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri, ekonomik kalkınmayı finanse edecek yeterli rezervlere sahip olmamalarıdır. Bu durum ülkelerin dış borç ihtiyaçlarını artıran önemli sebeplerden biridir. Ayrıca döviz kurundaki geçişkenlik, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre makroekonomik göstergeleri olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye, kırılgan ekonomik yapısı ve çözülmesi gereken sorunları nedeniyle reel döviz kurundaki değişimlerden en çok etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır. Bu araştırma, Türkiye’de reel efektif döviz kuru oynaklığının devlet finansmanı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, 1994Q1-2021Q2, Bai-Perron çoklu yapısal kırılma dönemine ilişkin üç aylık verilerin incelenmesinde, ampirik bulgular 1998Q3, 2003Q2, 2008Q4, 2013Q2, 2017Q3 dönemlerinde meydana gelen beş yapısal kırılmayı göstermektedir. Johansen eşbütünleşmesinden elde edilen sonuçlar değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Granger sonuçları, reel döviz kurları ile kısa vadeli borç arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Bulgular, kısa vadeli borcun uzun vadeli borca neden olduğuna dair kanıt sağlamamıştır. Ampirik sonuçlar, politika yapıcıların ekonomideki riskleri önlemek ve istikrarı sağlamak ve sürdürmek için döviz kurunda dengeleyici politikalar uygulaması gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reel Döviz Kuru, Kamu Borçlanması, Bai-Perron, Granger Analizi

JEL Sınıflaması: F34, F13, C22.

Abstract

One of the most important problems opposed to growing countries is that they do not have sufficient reserves to finance economic development. This situation is one of the crucial reasons that increase the foreign debt needs of countries. In addition, the pass-through in the exchange rate affects the macroeconomic indicators positively or negatively according to the development level of the countries. Turkey is among the countries most affected by the changes in the real exchange rate because of its fragile economic structure and the problems that need to be resolved. This research aims to measure the short- and long-term effects of real effective exchange rate volatility on government finance in Turkey. In the study, in investigating quarterly data for the term 1994Q1-2021Q2, Bai-Perron multiple structural breaks, empirical findings show five structural breaks occurred in 1998Q3, 2003Q2, 2008Q4, 2013Q2, 2017Q3 periods. The results obtained from the Johansen cointegration show that there is a long-term relationship between the variables. Granger’s results reveal the existence of a bidirectional causality relationship between real exchange rates and short-term debt. The findings did not provide evidence that short-term debt causes long-term debt. Empirical results point out that policymakers should implement stabilizing policies in the exchange rate to prevent risks in the economy and to ensure and maintain stability.

Keywords: Real Exchange Rate, Public Debt, Bai-Perron, Structural Breakpoint, Granger Analysis.

JEL Classification: F34, F13, C22.

¹ **Bibliyografik Bilgi (APA):** FESA Dergisi, 2022; 7(4) , 575 - 587 / DOI: 10.29106/fesa.1089116

* Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Besni Meslek Yüksekokulu, malbayrak@adiyaman.edu.tr. Adıyaman – Türkiye, ORCID: 0000-0001-8516-9224

1. Giriş

Reel dviz kurları ve kamu borç yönetimi, ekonomi politikasının başarısındaki en önemli etkenlerdendir. Ekonomik kalkınma, sürdürülebilir büyümenin sağlanması, döviz kuru istikrarı ve kamu borç risklerinin iyi yönetilmesi de önemlidir. Teorik ve ampirik sonuçlar, reel döviz kuru ve kamu borç risklerindeki artışların ülke ekonomileri ve istikrar üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Eichengreen ve Hausmann (2005: 9) kamu borcunu "aslı günah" olarak tanımlamaktadır. Ekonomik büyüme sürdürülebilir olduğunda, dış açıklar ve artan borçlar ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu durumda kamu borcu bir ltuf olabilir ya da ltfunu yitirebilir. Kumar vd. (2019) belirttiği gibi, petrol fiyatlarındaki şoklar ve bunların döviz kurları üzerindeki etkisi, ülke ekonomisini olumsuz etkileyen ve borçlanmaya yol açan iki önemli faktördür.

Reel döviz kurundaki değişimler de kamu borçlanmasında olduğu gibi ekonomik istikrarı olumsuz etkileyebilir. Reel döviz kuru dengesizlikleri, daha zayıf makroekonomik politikalara ve göreli fiyatların kötüleşmesine yol açmaktadır. Paranın aşırı değerlenmesi ve ekonomik rekabetin zayıflaması ekonomik istikrarı etkileyen diğer bir faktördür. Bu durum, zayıf makroekonomik göstergeler ve uyumsuz döviz kuru politikaları nedeniyle ülkeleri olumsuz etkileyebilmektedir (Bozoklu ve Yılcıncı, 2010: 600). Öte yandan Rodrik'e (2008: 408) göre gelişmekte olan ülkelerdeki düşük para birimleri ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Ancak Rodrik, döviz devalüasyonun yan etkilerinden birinin cari hesap dengesizlikleri olduğunu kaydetmektedir. Bu süreçte Rodrik, ortaya aıkan yanlış uygulamaları ortadan kaldırmak için politikaların dikkatli seçilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

lkeler, uluslararası ticaretten yararlanmak için açık politikalara devam etme eğiliminde olduklarından, döviz kurları, ekonomiler arasındaki ticaret akışlarını ve diğer makroekonomik değişkenleri doğrudan etkileyen kilit bir faktör olarak görünmektedir. Çok sayıda aalışma, döviz kurlarının ekonomik temellerden ciddi şekilde kopabileceğini ve ciddi makroekonomik dengesizlikler yaratabileceğini göstermiştir. Ayrıca döviz kuru dengesizlikleri makroekonomik politikaların sonucu olabilir ve bu nedenle para veya maliye politikasında değişiklik yapılmasını gerektirebilir (Hansen ve Roeger, 2000: s. 65). Ek olarak, Park vd. (2020: s.16) 59 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinde yapılan bir araştırma, özel ve kamu borçlarının birikmesinin para birimlerinin kırılganlığını artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, para birimindeki değer kaybının meydana getirdiği baskı ve meydana getirdiği olumsuz etkileri ortaya aıkararak kanıtlar, özel borç için kamu borcuna göre daha sağlam ve tutarlıdır. Ayrıca, zel borç birikimi gelişmekte olan piyasalara zarar verebilmektedir. Bu, gelişmekte olan piyasalardaki politika yapıcıların, özellikle büyümenin yavaşladığı ve yüksek belirsizliğin etkisini gösterdiği küresel ekonomik ortamda hem kamu hem de özel borç birikiminin yakından izlenmesini gerektirebilir. Diğer taraftan, dış finansmana daha fazla bağımlılığın ve borç birikiminin kur baskıları üzerindeki etkisinin şiddetlenebileceği de dikkate alınmalıdır.

Bu aalışmanın önemi birkaç faktörle açıklanabilir. Birincisi, Türkiye ekonomisi bir şokla karşı karşıya kaldığında refah seviyesinde önemli azalmalar ortaya aıkmaktadır. Ekonomideki şokların ve nedenlerinin belirlenmesi, ekonomi politikasının uygulanması açısından önemlidir. İkincisi, ekonomik büyümeyi ve refahı artırmak için döviz kuru dengesinin (rneğin finansal istikrarın) sağlanması gereklidir. Dış ticaret açısından döviz kuru istikrarı gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye için önemli bir konudur. lkeler dış ticaretin avantajlarından yararlanmak istiyorlarsa, döviz kurunu istikrara kavuşturmaları gerekir; ncs, Türkiye'nin reel efektif döviz kuru değişikliklerinin olumsuz etkisi ve kamu borcu, enflasyonun önemli kaynaklarından biridir. Dördüncüsü, döviz kuru değişikliklerinin ve kamu borcunun etkisinin belirlenmesi ve seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi, ekonomi politikasının uygulanması ve istikrarı için gereklidir.

Bu aalışmada kamu borçlanması ve reel döviz kuru arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme analizinden yararlanılmıştır. Seriler arasındaki nedenselliği belirlemek için araştırmalarda en yaygın olarak kullanılan VECM'ye bağlı olarak Granger nedensellik yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmamız, Türkiye'nin reel efektif döviz kuru ile borçlanma arasındaki ilişkiyi incelemek için farklı yöntemlerin kullanıldığını, ancak çoklu yapısal kırılma yöntemini kullanan bir aalışma olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı ekonomideki şokların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisini belirlemek için Bai-Perron (2003) oklu yapısal kırılma yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmamızın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Aalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin karşı karşıya olduğu yapısal kırılmaları en son verileri dikkate alarak tespit etmek ve değerlendirmektir. Aalışmamız, serilerin yapısal kırılmalar içerdiği ve değişkenler arasında uzun dönemli nedensel ilişkilerin bulunduğu varsayımına dayanmaktadır.

Bu aalışmanın ilerleyen bölümleri de şu şekilde düzenlenmiştir. İkinci bölümde reel döviz kuru ve kamu borçlanmasının altyapısı incelenmektedir. nc bölümde literatür tanıtımı yapılmaktadır. Dördüncü bölümde veriseti ve yöntem açıklamaları ve ampirik uygulama sonuçları sunulmaktadır. Beşinci bölümde bulgular tartışılmaktadır. Altıncı bölümde araştırmamız sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

2. Reel Döviz Kuru ve Kamu Borçlanmasının Altyapısı

2.1. Reel Döviz Kuru

TÜFE'ye dayalı genel reel döviz kuru endeksi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için hesaplanan endeksi gösterir. Reel efektif döviz kuru, Türkiye'nin fiyat seviyesinin dış ticarete bulunan ülkelerin fiyat düzeyine oranının ağırlıklı geometrik ortalaması kullanılarak hesaplanmaktadır (TCMB-EVDS, 2022). REER şu şekilde formüle edilmektedir;

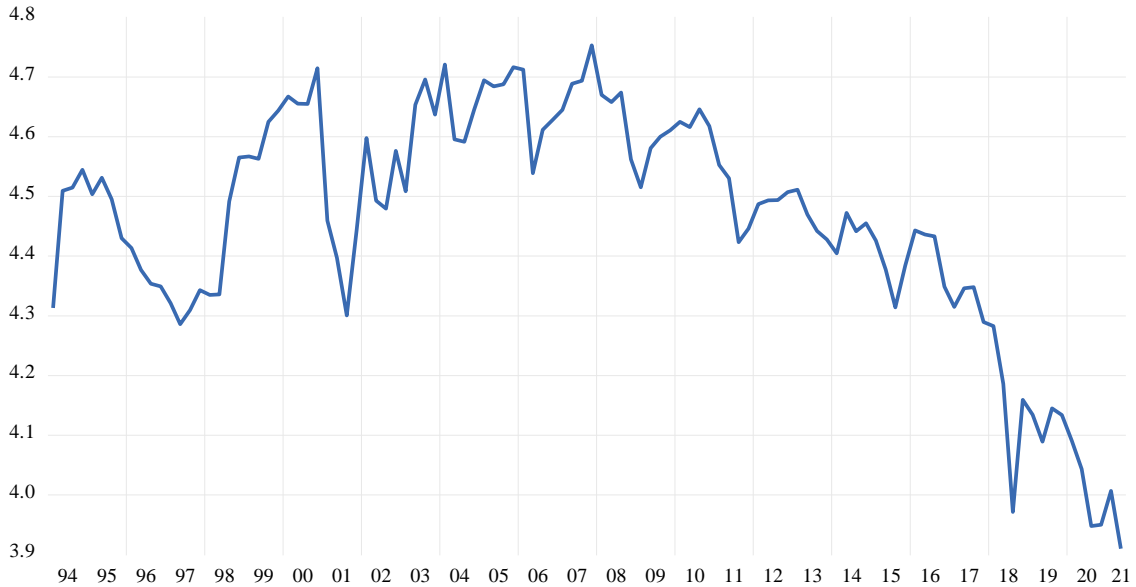
$$REER = E \frac{P}{P^*} \quad (1)$$

Denklemden E nominal döviz kurunu, P yurtiçi fiyat seviyesi ve P* yurtdışı fiyat seviyesini göstermektedir. E'nin sabit olduğu varsayıldığında; p, p*'den (RER ↑) daha fazla artarsa, yurtdışında üretilen mallar Örneğin “Tayland”), harici olarak üretilen aynı mallardan (“ABD”) daha pahalı hale gelirse: bu malları yurtdışında satın almak / üretmek için daha az teşvik vardır.

$$\% \Delta R_t = \% \Delta P_t - (\% \Delta P_t^* - \% \Delta E_t) \quad (2)$$

Bu durumda (reel döviz kuru değerlenmesi), iç tüketim sepeti dış sepetten daha pahalı hale gelmektedir (Govil, 2014). Reel efektif döviz kurundaki artış, Türk lirasının fiilen değer kazandığına ve Türk mallarının fiyatının yabancı mallara göre yükseldiğine işaret etmektedir. Endeksin hesaplanmasında (2003=100) esas alınmaktadır (TCMB-EVDS, 2022).

Şekil 1. TÜFE (Gelişmekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru 2003=100)
LNREER

Kaynak: TCMB-EVDS (2022)

Şekil 1 incelendiğinde; 1994Q1-2021Q2 döneminde 1994 yılından itibaren 1995Q2, 2000Q4, 2004Q1, 2006Q1 dönemlerinde reel efektif döviz kurunda düşüş ortaya çıkmıştır. 2007Q4 sonrasında ara ara küçük düzeylerde düşüşler ortaya çıksa da reel efektif döviz kurunda 2018Q1 sonrasında önemli düzeyde düşüşün meydana geldiği ve düşüş eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Bu durum yıllar itibarıyla TL.'nin değer kaybettiğini göstermesi bakımından önemle üzerinde durulması gereken bir husustur.

2.2. Kısa ve Uzun Dönem Borçlanma

Dış borç, bir ülke tarafından yabancı bir ülkeden veya uluslararası bir kuruluş tarafından elde edilen yabancı sermaye akışını ifade eder. Borçlanma, ülkeye gelir sağladığı için refah etkisi yaratan, anapara ve faiz ödemesi nedeniyle harcama etkisi yapan bir finansman kaynağıdır (Opuş, 2002: 185). Borçlanma, vadesine bağlı olarak kısa veya uzun vadeli olabilir. Kısa vadeli borç, genellikle bir yıllık süreyi kapsayan, tasfiye edilen veya geri ödenen kalemlerdir. Kısa vadeli borç finansmanında geri ödeme bir yıl ya da

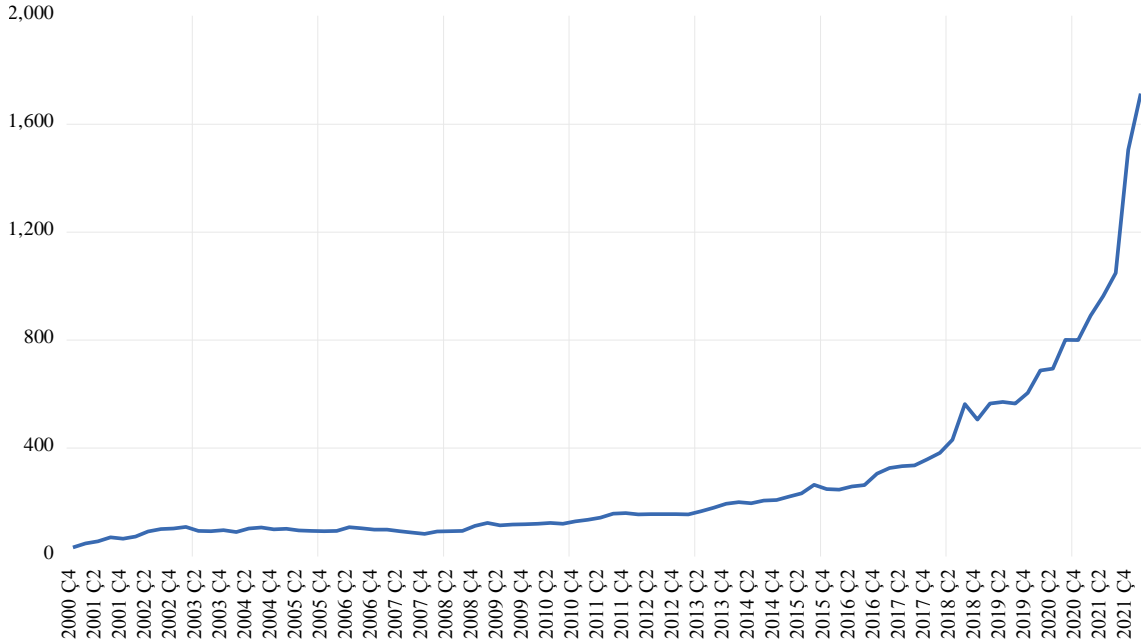
daha kısa vadeli (Sertkaya, 2021: 15). Kısa vadeli borçların toplam borç stoku içindeki oranının artması, ülkenin ödeme sorunlarını artırabilmektedir (Opuş, 2002: 188).

Uzun vadeli borç (konsolide borç) yatırım sermayesinden oluşur ve yatırım amaçlı kullanılır. Sermaye piyasası borcundan ve ekonomide yaratılan kaynaklardan elde edilen uzun vadeli bonolar (tahviller) ile borç, anapara ve faiziyle birlikte kolayca geri ödenebilir. Sermaye piyasasından elde edilen borcun faiz oranı, risk ve belirsizlik seviyeleri yüksektir (Sezgenç, 2019: 10).

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022) verilerine göre kamu brüt dış borç stokunun yıllara göre gelişimi incelendiğinde 2000 yılı sonrasında sabit bir seyir ile artmakta olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin kamu brüt dış borç stoku 2000 yılı dördüncü çeyrekte 31 milyar TL iken 2018 dördüncü çeyrekte meydana gelen "Rahip Krizi"nin kamu brüt dış borç stokunda dalgalanmaya yol açtığı görülmektedir. Bunun yanında 2019 yılı ikinci çeyreğinde 694,1 milyar TL olan kamu brüt dış borç stoku salgın krizinin ortaya çıkardığı dengesizlikler sonucunda artarak ve 1.713,2 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Şekil 2. Kamu Brüt Dış Borç Stokunun Yıllara Göre Gelişimi

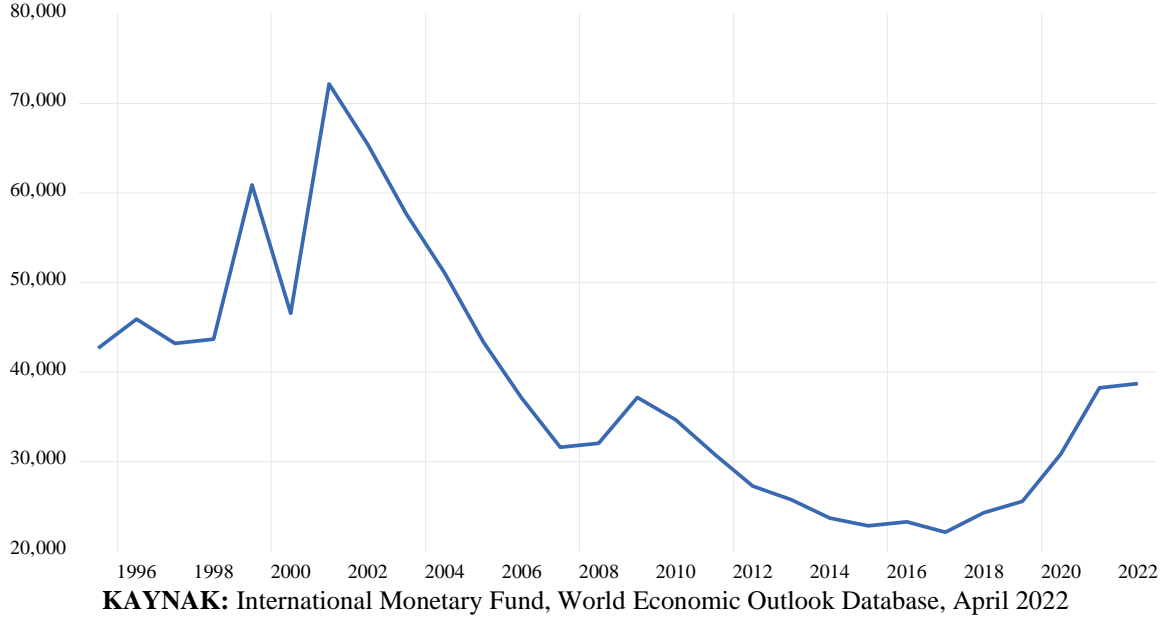
Kamu Brüt Dış Borç Stoku (Milyar TL)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022)

Şekil 2 incelendiğinde 1994 yılında meydana gelen 5 Nisan krizinin etkisi ve ekonomik politikaların etkisi ile kamu net borcu artarak %43 dolaylarında seyretmiş ve izleyen yıllarda artışını sürdürmüştür. 2001 Şubat krizinde %72.2 oranına kadar yükselen kamu net borcunun GSYH'ye oranı uygulanan politika ve önlemlere bağlı olarak sonraki yıllarda düşüşünü sürdürmüştür. Ancak kamu net sonrasında ise uygulanan ekonomik politikalar ve önlemlerle kamu net borcu oranının düşmeye devam etmekte olduğu görülmektedir. 2000 yılı dördüncü çeyrek sonrasında kamu net borç yükünün GSYH'ye oranı 2001 Şubat krizinin etkisi ile yükselmiş, ancak izleyen yıllarda uygulanan ekonomik politikalara bağlı olarak düşüşünü sürdürmüştür. Bununla birlikte 2016 yılı ikinci çeyrek sonrasında kamu net borç yükünün yeniden artmakta olduğu ve 2021 yılı birinci çeyrek dönemde %43 dolaylarına kadar yükseldiği gözlemlenmektedir.

Şekil 3. Kamu Borcunun Yıllara G6re Gelişimi
Kamu Net Borcu/GSYH (%)

4. Metodoloji ve Bulgular

Bu çalışmada reel d6viz kurları ile kısa ve uzun d6nem kamu dış borçlanma arasındaki ilişki araŐtırılmıŐtır. AraŐtırmada seriler arasındaki ilişki 1994Q1-2021Q2 d6nemi Merkez Bankası (EVDS)  aylık verilerle incelenmiştir. Seriler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla oluşturulan denklem Şu Şekilde g6sterilebilir;

$$LNREER = \alpha + \beta_1 LNKDB + \beta_2 LNUDB + \mu_t \quad (1)$$

Model denklemde LNREER logaritması alınmıŐ bağımlı deėiŐkendir ve gelişmekte olan ülkeler bazlı Reel Efektif D6viz Kurunu (2003=100) ve ABD doları cinsinden efektif alıŐ d6zey değerlerini g6stermektedir.

LNKDB, logaritması alınmıŐ kamu (borçluya g6re) d6zey değerlerini ve brüt olarak kısa vadeli kamu dış borçlarını temsil etmektedir. LNUDB ise, logaritması alınmıŐ kamu (borçluya g6re) d6zey değerlerini ve brüt olarak uzun vadeli kamu dış borçlarını g6stermektedir.

Makroekonomik g6stergelerde durağanlık genelde karŐılaŐılan 6nemli sorunlardan birisidir. Bu nedenle çalışmada serilerin logaritmaları alınmıŐ, durağanlık seviyeleri ise geleneksel birim k6k testlerinden Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Perron (PP) testi kullanılarak incelenmiştir. ADF testi için aşağıdaki denklem kullanılmıŐtır.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

ADF testi yapılırken modelde otokorelasyon sorununu 6nlemek amacıyla denklemde “k” sembolüyle g6sterilen gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriterinden (AIC) yararlanılmıştır. ADF testi, denklemdeki δ katsayısının sifıra eŐit olup olmadığını istatistiksel olarak test etmektedir.

Birim k6k testi için kullanılan Phillips-Perron test denklemi de Şu Şekilde g6sterilebilir;

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

ADF testine g6re, rastgele Őokların dağılımı bağımsız ve sabit bir varyansa sahiptir. Hata terimleri arasında bir ilişki yoktur. Phillips-Perron testine g6re ise, rastgele Őokların dağılımı hakkında yeni bir varsayımdan hareketle, hata terimleri arasında bir ilişki olabileceği vurgulanmaktadır. Test, hata teriminin bağımsız ve homojen olduğu varsayımına karŐılık, zayıf bir korelasyon ve heterojen dağılım olabileceğini varsaymaktadır. Bu test, ADF testine ek olarak, yüksek korelasyonun kontrol edilmesi amacıyla tasarlanmıŐtır (Phillips ve Perron, 1988). Ayrıca PP birim k6k testinin ADF testine g6re 6nemli bir farkı, alternatif formlardan hiçbirinde bağımlı deėiŐkenin gecikmeli değerlerinin bulunmayıŐıdır (Yamak ve Korkmaz, 2011).

Çalışmada kullanılan Bai-Perron metodolojisinde, otoregresif katsayıları ile kırılmaların hem sayısı hem de yeri tahmin edilebilmektedir. Bu testin 6nemli bir avantajı da deėiŐen varyans ve otokorelasyona izin vermesidir. Bu

testte, parametrik olmayan otokorelasyon probleminin çözümü, hataların Newey-West prosedürü kullanılarak veya modele gecikmeleri dahil edilerek düzeltilmesidir. Ayrıca BP metodolojisi hem bağımsız hem de hata teriminin alt periyotlar arasında farklı dağılımlara sahip olmasını sağlar (Göktaş ve Dişbudak, 2014).

Bai-Perron (2003), simülasyon çalışması sonucunda hatalarda otokorelasyonun bulunmaması durumunda BIC ve LWZ sonuçlarının güvenilir olduğunu; ancak, hatalarda otokorelasyonun olması durumunda ise, kırılmaların ardışık tahminlerini kullanan $\sup F_T(l+1|l)$ testinin yapılmasını önermiştir (Günay, 2014). BP metodolojisinde yapısal kırılmanın tespit edilebilmesi amacıyla kullanılan birinci test, sıralı test olarak adlandırılmaktadır. L istatistiklerine dayanarak L + 1 test istatistiğinin tespiti için oluşturulan denklem şu şekildedir (Wu vd., 2019);

$$\sup F_T(l+1|l) = (S_T(\hat{T}_1, \dots, \hat{T}_1))^{\wedge} - \min_{1 \leq l \leq l+1} \quad (5)$$

Bai-Perron yaklaşımına göre kullanılan bir diğer test ise çift maksimum test olarak adlandırılmaktadır. Kırılma sayısı bilinmiyorsa, Bai ve Perron (1998), bilinmeyen sayıda yapısal bir kırılmanın varlığını test etmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Başka bir deyişle, Global Maximize F-istatistiği, $l=1, \dots, m$ kırılmaları belirlemek için hesaplanır. Daha sonra bu test istatistikleri maksimum değeri seçerek, yani UDMAX testi istatistiğini seçerek toplanır. Bu testte Bai ve Perron (2003b) için kritik değerler sağlayan standart olmayan bir dağılımla test istatistiği belirlenebilmektedir (Kelly ve Sienko: 2018). Sıfır hipotezi yapısal bir kırılmanın olmamasını ve alternatif hipotez yapısal kırılmanın varlığını göstermektedir. BP testi genelde $M = 5$ 'in önceden ayarlanmış en yüksek yapısal değişiklik sayısını gösterir. Çift maksimum test denklemleri de şu şekildedir (Wu vd., 2019);

$$UD_{\max} Fr(M, q) = \max_{1 \leq m \leq M} \alpha_m \sup_{(\lambda_1, \dots, \lambda_m) \in \Lambda_\varepsilon} F_T(\lambda_1, \dots, \lambda_m; q) \quad (6)$$

$$WD_{\max} F_T(M, q) = \max_{1 \leq m \leq M} \frac{c(q, \alpha, 1)}{c(q, \alpha, m)} x \sup_{(\lambda_1, \dots, \lambda_m) \in \Lambda_\varepsilon} F_T(\lambda_1, \dots, \lambda_m; q) \quad (7)$$

$UD_{\max}$ ve $WD_{\max}$ testleri yapısal kırılmanın tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Yapısal kırılmanın belirlenmesinde $\sup F_T(l+1|l)$ kırılma sayısından da yararlanmak mümkündür.

Seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinde Johansen eşbütünlük testinden yararlanılmıştır. Johansen teknolojisi iz (Trace) ve maksimum özdeğer (maksimum eigen) testlerinden oluşmaktadır. Johansen tekniği, boyutsallık veya yeniden düzenleme durağan olmayan zaman serilerinde eşbütünlük vektörlerinin varlığını kontrol etmek için VAR'ın maksimum olasılık prosedürünü uygular. Bu, denklemde (1) gösterildiği gibi bir değişken matris ile temsil edilebilir. (1) denklemindeki k dereceli VAR'ı göz önünde bulundurulmalıdır. I(1) zaman serisi X_{t-1} ve X_{t-k} 'nin, denklem (1)'deki gibi doğrusal bir ilişki varsa, X_t 'nin I(0) olduğu durumlarda eşbütünlük olduğu söylenir. Eşitlik ise aşağıdaki gibidir;

$$X_t = \delta + \Gamma_1 X_{t-1} + \Gamma_2 X_{t-2} + \dots + \Gamma_k X_{t-k} + \Pi X_t + \varepsilon \quad (8)$$

VAR aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$\Delta X_t = \delta + \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta X_{t-i} + \Pi X_{t-k} + \varepsilon \quad (9)$$

Eşitlikte

$$\Pi = \sum_{i=1}^k (\Gamma_i - 1) \text{ ve } \Pi = \sum_{i=1}^k (\Gamma_i) \text{ olur. Öyle ki, } X_t, \text{ incelenen ülkenin bağımlı değişkeninin durağan olmayan I(0)}$$

zaman serisi vektörü olsun, t doğrusal bir eğilimdir. $i = 1, 2, \dots, k$, hareketli ortalamasının otoregresif yaklaşımlarıdır. Δ , birinci farkın operatörüdür, yani $\Delta X_t = X_{t-1} - X_{t-k}$. δ sabit bir terimdir, G katsayıları temsil eder, ε ilişkisiz bir rastgele hata terimini temsil eder ve Q, uzun vadeli matrislerin etkisi gösteren matrisdir (Yussuf, 2021). Analizde seriler arasındaki ilişkisinin belirlenmesinde Pairwise Granger nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesinde F testleri kullanılmaktadır. Granger nedensellik ilişkisi aşağıdaki tahmin denklemine bağlı olarak açıklanmaktadır;

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + \mu_{1t} \quad (10)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \delta_j Y_{t-j} + \mu_{2t} \quad (11)$$

Eşitlikte, u_{1t} ve u_{2t} hata terimleri arasında korelasyonun bulunmadığı varsayılmaktadır. Bununla birlikte, denklemde Y, kendi geçmiş değerlerinin yanı sıra X_t 'nin geçmiş değerleri ile de ilişkilidir. Granger varsayımına göre, gelecek geçmiş öngöremeyeceğine göre, X değişkeni Y'nin Granger nedeni olduğunda; X'deki değişimler

Y'deki değişmelerden önce meydana gelmelidir. Bu nedenle, nedenselliğin tespit edilmesinde, X'in geçmiş ve gecikmeli değişkenleri denklemde bulunuyorsa ve bunlar Y üzerinde anlamlı değişikliğe yol açıyorsa X, Y'nin Granger nedenidir, denilmektedir (Uysal ve Alptekin, 2009: 76).

4.1. Ampirik Bulgular

Siyasi değişimler ve savaşlar, ekonomik kriz, teknolojik yenilikler gibi faktörler makroekonomik zaman serisi gelişmelerini etkilemektedir. Bu özelliklerin araştırmalarda değerlendirilmesi önemlidir. Aksi takdirde model tahminlerinde hatalı sonuçlar elde edilebilir. Belirtilen nedenlere bağlı olarak seriler durağan olmadığında yapılan test sonuçları güvenilir olma özelliğini kaybedecektir. Bundan dolayı araştırma sonuçlarına güvenebilmek amacıyla öncelikle serilerin durağanlığı, geleneksel birim kök testlerinden Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) ve bu testin tamamlayıcısı olarak kabul edilen Phillips-Perron (PP) yöntemleriyle incelenmiş ve sonuçlar tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Birim Köklerin ADF ve PP Testleriyle İncelenmesi ve Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
REER	-0.9353	-0.6954	-0.6265	-1.7856
KDB	-1.2214	-1.8739	-0.7968	-1.8832
UDB	-1.5668	-0.3238	-1.5459	-0.4934
d(REER)	-6.2480***	-6.5737***	-12.2864***	-15.3026***
d(KDB)	-7.6402***	-7.6371***	-7.6600***	-7.6455***
d(UDB)	-8.3661***	-8.5566***	-8.6368***	-8.7780***

ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre, seriler düzeyde durağan değildir. Serilerin durağanlık formunda olmaması sahte regresyon sorununa ve yanıltıcı sonuçlara yol açacağından analize devam edilemez. Ancak serilerin ilk farkta durağan olması analizin yapılması için gerekli koşulların oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle analize Bai-Perron (2003) çoklu yapısal kırılma analizi ile devam edilmiştir.

Çalışmamızda yapısal kırılmanın varlığını test etmek için yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında bulunan ve çoklu kırılmalara izin veren 1'den M'e küresel olarak belirlenen Bai-Perron testinden yararlanılmıştır. Testin uygulanmasında öncelikle maksimum kırılma sayısı 5, kırılma yüzdesi 15 ve sıralı testler için anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiştir. Tablo 2, ölçeklenmiş ve ağırlıklı F istatistikleri ile Bai-Perron (2003) kritik değerleri doğrultusunda elde edilen yapısal kırılmaları göstermektedir.

Tablo 2. 1'den M'e Küresel Olarak Belirlenen Bai-Perron Kırılma Test Sonuçları (1994Q1-2021Q2)

Kırılma Testi	F İstatistiği	Ölçeklenmiş F İstatistik Değeri	BP Kritik Değeri**	Yapısal Kırılma
1	150.9603	150.9603	150.9603	1: 2017Q3
2	104.3895	104.3895	124.0529	2: 1998Q3, 2017Q1
3	129.3774	129.3774	186.2513	3: 1998Q4, 2011Q3, 2017Q3
4	111.0688	111.0688	190.9759	4: 1998Q3, 2003Q2, 2011Q2, 2017Q3
5	90.60120	90.60120	198.8129	5: 1998Q3, 2003Q2, 2008Q4, 2013Q2, 2017Q3
UDMax İstatistiği*		150.9603	UDMax Kritik Değeri**	8.88
WDMax İstatistiği*		198.8129	WDMax Kritik Değeri**	9.91
Sıralı F istatistiği ile belirlenen kırılma sayısı				5
Anlamlı F istatistiği ile belirlenen en büyük kırılma sayısı				5
UDmax ile belirlenen kırılma sayısı				1
WDmax ile belirlenen kırılma sayısı				5

* 0.05 düzeyinde anlamlı, ** Bai – Perron (Ekonometrik Journal, 2003) kritik değerleri.

1'den M'ye kadar global olarak belirlenen kırılmalar BP metodolojisinde sıfır hipotezinin reddedilemeyeceği zamana kadar 1'den maksimum kırılma sayısına kadar sürdürülmüştür. Sonuçlar, ölçeklenmiş F istatistik ve ağırlıklı F istatistik değerlerinin kritik değerleri aştığını göstermektedir. BP metodolojisince belirlenen UDMax bir kırılmaya işaret ederken, WDMax değerleri ise 1998Q3, 2003Q2, 2008Q4, 2013Q2, 2017Q3 tarihlerinde beş yapısal kırılmaya işaret etmektedir (Tablo 2).

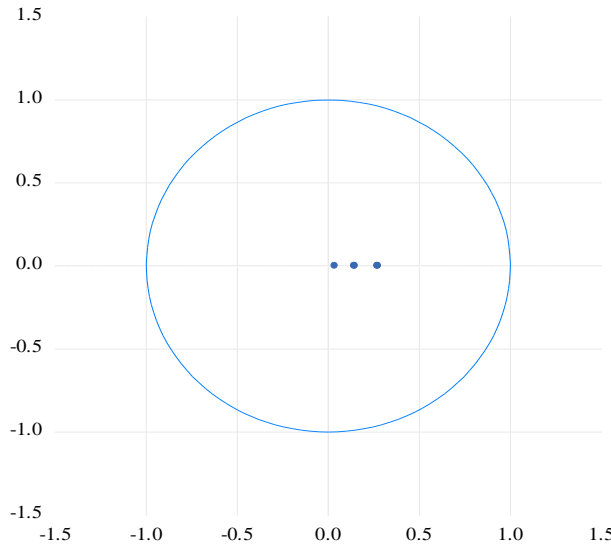
Birim kök ve yapısal kırılmanın incelenmesinden sonra, seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin belirlenmesi amacıyla Johansen tekniği kullanılmıştır. Analizin yapılmasından önce gecikme değerinin tespit edilmesi için Var gecikme kriteri kullanılmıştır. Gecikme kriterinin seçiminde 8 peryotta gecikme değeri belirlenmiş ve LR, FPE, AIC, SC ve HQ testlerinin tamamı bir gecikme kullanılması uygun olacağı önerisinde bulunmuşlardır (Tablo 3).

Tablo 3. Uygun Gecikme Değerinin Seçilmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	463.2805	NA	2.21e-08	-9.114465	-9.036788*	-9.083019
1	479.5445	31.23980	1.91e-08	-9.258307	-8.947599	-9.132523*
2	487.7016	15.18364	1.95e-08	-9.241617	-8.697879	-9.021496
3	499.1123	20.56169*	1.86e-08*	-9.289352*	-8.512583	-8.974893
4	505.3601	10.88741	1.97e-08	-9.234854	-8.225055	-8.826059
5	508.4489	5.198908	2.22e-08	-9.117800	-7.874971	-8.614667
6	514.2726	9.456244	2.38e-08	-9.054902	-7.579042	-8.457432
7	517.2607	4.674431	2.70e-08	-8.935855	-7.226964	-8.244046
8	521.2864	6.058493	3.01e-08	-8.837354	-6.895433	-8.051208

Uygun gecikme değerinin tespit edilmesinden sonra Modelin durağan bir yapıya sahip olup olmadığını belirlemek için modele otoregresif süreç (AR) karakteristikli polinom ters kök testi uygulanmış ve test sonuçlarını temsil etmek için birim daire grafiği yapılmıştır. Şekil 1'de gösterildiği gibi, tüm özkökler daire içindedir. Tahmini VAR modeli, tüm özkökler dairenin içindeyse durağanlık koşulunu sağlamaktadır. Bu sonuç ise analize devam edilebileceğini gösterir.

Şekil 4. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

VAR modelinin istikrarlı olduğunun belirlenmesinden sonra modelin güvenilirliğini belirlemek amacıyla sağlamlık testi yapılmıştır. Jargue-Bera test sonucu modelde serilerin normal dağıldığını, White test sonucu değişen varyans sorununun bulunmadığını ve LM test sonucu ise modelde seri korelasyon sorununun bulunmadığını göstermiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Modelin Sağlamlığının Test Edilmesi

Otokorelasyon LM Test Sonucu			
Gecikme	LM İstatistiği	df	Olasılık
3	6.257709	9	0.7139
Jarque-Bera Test Sonucu			
3	2.114348	2	0.3474
White Değişen Varyans Test Sonucu			
3	Ki-Kare 121.8538	108	0.1711

Eşbütünleşme analizinin uygulanması bakımından sorunun bulunmadığının tespit edilmesinden sonra seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığının belirlenmesi amacıyla Johansen prosedürü uygulanmıştır. Eşbütünleşme testine göre en uygun model Pantula Prensibine göre intercept (No Trend) in CE- no intercept VAR modeli olarak belirlenmiştir. Tablo 5'deki Trace ve maksimum özdeğer testi istatistiğine göre bir eşbütünleşme vektörü olduğu kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, eşbütünleşme vektörlerinin sayısı bire eşittir. Dolayısıyla Trace testi istatistiği ve maksimum özdeğer testi istatistiği sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu için bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.
r= 0	0.369832	81.01419	29.79707	0.0000
r≤ 1	0.174039	32.52846	15.49471	0.0001
r≤ 2	0.111825	12.45161	3.841465	0.0004
Unrestricted Cointegration Rank Test (Max. Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max. Eigenvalue Statistic	0.05 Critical Value	Prob.
r= 0	0.369832	48.48573	21.13162	0.0000
r≤ 1	0.174039	20.07685	14.26460	0.0054
r≤ 2	0.111825	12.45161	3.841465	0.0004

* Not: r= Koentegrasyon vektörünün sayısını gösterir. Gecikme uzunluğu AIC kriterine göre 3 olarak uygulanmıştır.

Seriler arasında bir koentegre vektör varsa, söz konusu değişkenler arasında en azından tek yönlü bir nedenselliğin olması gerekmektedir (Kıran, 2007: 273). Bu durumun araştırılması için VECM'ye bağlı Granger analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 6' da sunulmuştur.

Tablo 6. VECM'ye Bağlı Granger Nedensellik Analizi Sonuçları (1994Q1-2021Q2)

Bağımlı Değişken: LNREER (Reel Döviz Kuru)			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	df	Olasılık
D(LNKDB,2)	9.063413	3	0.0285
D(LNUDB,2)	6.911936	3	0.0748
All	18.69345	6	0.0047
Bağımlı Değişken: LNKDB (Kısa Dönem Borçlanma)			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	df	Olasılık
D(LNREER,2)	13.14001	3	0.0043
D(LNUDB,2)	7.508622	3	0.0573
All	16.44348	6	0.0116
Bağımlı Değişken: LNUDB (Uzun Dönem Borçlanma)			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	df	Olasılık
D(LNREER,2)	3.507513	3	0.3198
D(LNKDB,2)	3.338405	3	0.3423
All	5.023847	6	0.5408

VECM'ye bağlı olarak uygulanan Granger nedensellik/Blok Dışsallık Wald testi sonuçlarına göre, kısa dönemde reel döviz kuru ile kısa dönem borçlanma arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını gösteren H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir deyişle Granger kısa dönem borçlanma ile reel döviz kuru arasında çift yönlü

nedensellik ilişkisinin bulunduğunu gösteren kanıtlar sunmaktadır. Öte yandan uzun dönem borçlanma ile reel döviz kuru arasındaki ilişkinin bulunduğuna dair sunulan kanıtların zayıf olduğu görülmektedir.

5. Tartışma

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi finanse edecek yeterli rezervlere sahip olmamasıdır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin dış borç ihtiyaçlarını artıran önemli sebeplerden biridir. Öte yandan döviz kurundaki geçişkenlik sonucunda ülkelerin makroekonomik göstergeleri olumsuz etkilenebilmekte ve bunun sonucunda ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve ekonomik yapılarına bağlı olarak istikrarsızlık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Ülkelerin kalkınma ve yatırım süreçlerinde borçlanma ihtiyaçları da reel döviz kurundaki değişimlere göre değişebilmektedir.

Bu araştırma ile Türkiye'de reel efektif döviz kuru oynaklığının devlet finansmanı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri incelenmiştir. Çalışmada öncelikle geleneksel ADF ve PP birim testleri kullanılarak serilerin durağanlık düzeyleri kontrol edilmiştir. Ayrıca makroekonomik serilerin şoklardan etkilendiği bilindiği için şokların etkisi Bai-Perron oklu yapısal kırılma testi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, değişkenlerin 19941-20212, 19983, 20032, 20084, 20132, 20173 dönemlerinde şoklara maruz kaldığını göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye'nin kırılđan ekonomik yapısı ve çözülmesi gereken sorunları nedeniyle reel döviz kurundaki değişimlerden etkilendiğini göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca Johansen eşbütünleşme sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Eşbütünleşme sonuçlarına göre seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi varsa en az bir yönde nedensellik ilişkisi olmalıdır. Bu nedenle seriler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için VECM'ye dayalı Granger analizi yapılmış ve sonuçlar reel döviz kurları ile kısa vadeli borç arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuçları ayrıca uzun vadeli borçlanma ile reel döviz kuru arasında zayıf bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların farklı sonuçlara varması nedeniyle reel döviz kuru ile kamu borcu arasında bir örtüşme olmadığını göstermektedir. Bu durum ise tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Nitekim Agnor (1991), Akdoğan (2020), Demir ve Sever'in (2008) alışmalarının sonuçları reel döviz kuru ile kamu borçlanması arasındaki ilişkinin negatif olduğunu göstermektedir. Öte yandan Cline (2004), Kouladoum (2018), Aypek ve Erener (2018), Cahyadin ve Ratwianingsih (2020), Erdoğan (2020), Tatar ve Erdoğan (2020) tarafından yapılan çalışmalar reel döviz kuru ve kamu borcu arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, reel döviz kuru ile devlet borcu arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda elde edilen sonuçların farklılık göstermesi daha fazla kanıt ihtiyaı ortaya çıktığından araştırma kapsamlarının genişletilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında sonuçların değerlendirilmesinde ülkelerin sosyal, siyasi, ekonomik yapısı ve özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, bu ve literatürdeki diğer çalışmaların sonuçları reel döviz kuru ile kamu borcu arasında uzun vadeli ilişkiyi göstermektedir. Bu sonuçta ekonomik ve politik çerçevede dikkate alınması gereken ve politik uygulamalarda dikkate alınması gereken önemli bir durumdur.

Bunescu (2014), Yien ve ark. (2017), Cahyadin ve Ratwianingsih (2020), reel efektif döviz kuru hareketlerinin devlet borcunu artırdığını göstermektedir. Bu etkinin sadece kamu borcu ile sınırlı olmadığı, diğer makroekonomik göstergeleri de etkilediği araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Bunescu (2014), Aypek ve Erener (2018), Tatar ve Erdoğan (2020) alışmaları da reel efektif döviz kuru ile kamu borçlanması arasında tek yönlü veya çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstererek araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir. Diğer bir sorun ise, artan kamu borcunun döviz kuruyla ilişkili riskleri artırmasıdır. Bu sonuç, ülkelerin kamu borçlanmasından doğabilecek risklere karşı gerekli önlemleri almaları gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca sonuçlar, kamu borcunun yönetilmesi söz konusu olduğunda bütçe disiplininden taviz verilmemesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, döviz kuru politikalarında karşılaşılan istikrarsızlıkların giderilebilmesi için döviz dengesini sağlayacak ekonomik teorilerin dikkate alınması gerekmektedir.

Kamu dış borcundaki artış dış koşullara duyarlılığı artırmakta ve ekonomiyi zayıflatabilmektedir. Borç değişken faizli olduğunda, yüksek yabancı faiz oranları, daha yüksek borç ödeme maliyetlerine yol açmakta ve bütçe harcamaları olumsuz etkilenmektedir. Aynı şekilde, para biriminde meydana gelen değer kaybı, borcun artmasına neden olabilir. Bu durumda hkmetler büyüyen açıkları kapatmak için borç aldıklarında, dış borçlanmadaki düzey zamanla sürdürülemez borca dönüşmekte ve dövizin tamamen kullanılmasına yol açmaktadır. Bu durum ise

uzun dönemde borç krizinin nedenlerinden birisini oluşturmaktadır (Eser ve Birinci, 2014: 43). Bunun yanında Türkiye’de uygulanan politikaların da kamu borçlarını etkilediği gözlemlenmektedir. Nitekim 1980 sonrasında uygulanan yüksek faiz-düşük kur politikalarının ekonomi üzerinde yararlı sonuçlar sağlamadığı gözlemlenmiştir. Bunun en önemli nedeni yüksek faiz-düşük kur çerçevesinde uygulanan politikaların piyasalardan iç borçlanmayı pahalı, dış borçlanmayı ise ucuz hale getirmesidir. Bu nedenle özellikle özel sektörün olumsuz etkilenerek dış borçlanmasının arttığı gözlemlenmiştir. Böyle bir yapı içerisinde olan özel sektör, devalüasyon durumunda yaygın iflaslarla karşı karşıya kalmaktadır. Reel kur politikası uygulanması durumunda ise hem kamunun dış borç ihtiyacı karşılanacak, hem de özel sektörün dış borçlanması makul seviyelere düşerek kriz risklerinin azalmasında etkili olabilecektir (Olcay, 2013: 146). Öte yandan Türkiye üzerinde yapılan önemli araştırmalar Türkiye’nin kamu dış borcu ve CDS risk primleri arasındaki nedensellik ilişkisinin de dikkate alınması gerektiğini ve ikili nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun da dikkate alınarak risk primini azaltan politikalara önem verilmesi istikrar ve güven bakımından önem taşımaktadır (Akkuş, 2020: 223).

Türkiye’nin kamu borçlanmasında istikrarlı bir politika sürdürmesi bakımından mali disiplin büyük önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye, 2001 Şubat krizi sonrasında mali disipline önem vererek kamu dengelerinin sağlanması bakımından önemli başarılı sonuçlara ulaşmıştır (Peker ve Bölükbař, 2013: 299). Uluslararası piyasalarda para birimleri güçlü olmayan ve bu nedenle borç stokunun büyük bir kısmı yabancı para cinsinden olan gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru dinamiklerinin belirlenmesi önemlidir. Bunun yanında yabancı para cinsinden borçlanmanın bir diğer nedeni de döviz girişinin sınırlı olmasıdır. Bunun nedeni, ekonomide bu borcun geri ödenmesi için borç alınması gereken bir döviz borcunun olmasıdır. Türkiye gibi genel cari açık sorunu ile mücadele eden ve net döviz fazlası vermeyen ülkelerde borç sarmalı borç artışının önemli nedenlerinden biridir (Akdoğan, 2020). Bu perspektiften; salgın krizi sonrası uygulanan politikalar ve çeşitli faktörler nedeniyle Merkez Bankası kararlarının etkisinin sınırlı kalması, artan ve kaçınılmaz enflasyonun yanı sıra doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli piyasa etkileri, derecelendirme kuruluşlarının notları ve yapısal reformların uygulanamaması ve finansal riskleri artırmaya devam etmektedir. Bu duruma bağlı olarak reel döviz kurlarındaki oynaklık artmakta ve kamu borcu yükselmektedir. Ayrıca Maastricht Antlaşması bağlamında, kamu borç riski yönetimi kapsamında ulaşılacak yeni nicel ve nitel kamu maliyesi parametrelerinin belirlenmesi ekonomik refah ve büyümenin sağlanması bakımından da önemli olarak düşünülmesi gereken önemli konulardan birisidir. Sürdürülebilir kamu borç yönetiminin uygulanmaması durumunda risklerin artması hem ekonomik büyüme hem de toplumsal refah üzerinde kısıtlamalara yol açacaktır (Briceño ve Perote, 2020)

6. Sonuç

Bu çalışmada, 1994 yılının ilk çeyreğinden 2021 yılının ikinci çeyreğine kadar olan dönem için Türkiye ekonomik verileri ile reel efektif döviz kuru ve kamu borçlanması arasındaki ilişki incelenmiştir. Bai-Perron yapısal kırılma analizinin sonuçları, yapısal kırılmanın 1998Q3, 2003Q2, 2008Q4, 2013Q2, 2Q3’teki siyasi ve ekonomik gelişmeden kaynaklandığını göstermektedir. Öte yandan, sonuçlar reel döviz kuru ile kısa vadeli kamu borçlanması arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymakta ve literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmamızın sonuçları, Türkiye ekonomisinin sosyal, politik, ekonomik ve finansal kırılmalara açık bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Türkiye ekonomisinin şoklardan etkilenmesinden dolayı iç ve dış dengeyi sağlamaya yönelik makroekonomik politikalar uygulanırken, istikrara öncelik verilmesi ve bu doğrultuda ekonomi politikalarının uygulanmasına önem verilmelidir. Bu bağlamda, politika uygulayıcılarının ekonomik ve siyasi belirsizliğin ortaya çıkardığı finansal riskleri ortadan kaldıracak tedbirler alması, para ve maliye politikalarının birbirini destekleyecek şekilde uygulanması gerekmektedir. Bunu yaparken, para ve maliye politikası düzenlemelerindeki yapısal aksaklıkları dengeleyen ekonomi politikalarının uygulanmasına da dikkat edilmelidir. Ayrıca, ithalata bağımlılığın yerini katma değeri yüksek üretime bırakmak, katma değerli alanlarda borç kullanımı ve sabit sermaye yatırımı gibi sorunların çözümüne de odaklanılmalıdır. Bunun yanında, ekonominin dış finansmana bağımlılığının azaltmak için bir makroekonomik stratejik plan geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Kaynakça

AGÉNOR, P. R. (1991), Output, devaluation and the real exchange rate in developing countries, *Review of World Economics* (Weltwirtschaftliches Archiv), 127, issue 1, p. 18-41.

ADEREMÍ, T., FAGBOLA, L., SOKUNBÍ, G. ve EBERE, C. (2020). Investigating external debt and exchange rate fluctuations in Nigeria: Any difference with ARDL model? *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Oeconomica*.

- AKDUĞAN, U. (2020). Türkiye’de döviz kuru hareketleri ve kamu borcu ilişkisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (22), 75-97.
- AKKUŞ, Ö. (2021). CDS risk primleri ile dış borçlanma ilişkisi: Simetrik ve asimetrik nedensellik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 215-228.
- ASONUMA T. (2016). Sovereign defaults, external debt and real exchange rate dynamics, IMF Working Papers, Issue 037, p.48.
- BAİ, J., PERRON, P. (2003), Computation and analysis of multiple structural change models, *Journal of Applied Econometrics*, 18, issue 1, p. 1-22.
- BOZOKLU, Ő. ve YILANCI, V. (2010), Reel döviz kurlarının durağanlığı: E7 ülkeleri için ampirik bir inceleme. *Maliye Dergisi*, 158, 587-606.
- BRİCEÑO H.R. ve PEROTE J. (2020). "Determinants of the Public Debt in the Eurozone and Its Sustainability Amid the Covid-19 Pandemic," *Sustainability*, MDPI, vol. 12(16), pages 1-29, August.
- BULUT, C. ve CANBOLAT, Y. (2013), Türkiye ekonomisi’nde artan kamu açıklarının enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru üzerindeki etkileri.
- BUNESCU, L. (2014), The impact of external debt on exchange rate variation in Romania, *Economics and Sociology*, Vol. 7, No 3, 104-115. Doi: 10.14254/2071-789X.2014/7-3/8
- CÉLINE, B. (2004). Public debt and real exchange rate: the case of the South American countries within a framework of new open economy macroeconomics. IMF working paper, 16(09).
- DEMİR, M. ve SEVER, E. (2008). Kamu iç borçlanmasının büyüme, faiz ve enflasyon oranı üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (25) ,170-196.
- EİCHENGREEN, B. ve HAUSMANN R. (2005), “Original Sin: The road to redemption,” in B. Eichengreen and R. Hausmann (eds.), *Other People’s Money*. Chicago: Chicago University Press.
- ESER Y. ve BİRİNCİ N. (2014). İç ve dış borç tercihini etkileyen faktörler, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23).
- GÖKTAŞ, P. ve DİŞBUDAK, C. (2014). Modelling inflation uncertainty with structural breaks case of turkey (1994–2013). *Mathematical Problems in Engineering*, 2014, 1–19.
- HANSEN J. ve ROEGER W. (2000). Estimation of Real Equilibrium Exchange Rates, *Economic Papers*, No. 144.
- GOVIL R. (2014). Exchange rates: concepts, measurements and assessment of competitiveness, Bangkok, Thailand, November 24 – December 3. <https://www.imf.org/external/region/tlm/rr/pdf/Nov5.pdf>
- İLGÜN, M. F., DUMRUL, C. ve AYSU, A. (2014). Bütçe açıklarının reel döviz kuru üzerindeki etkileri: Türk ekonomisi üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10 (23), 13-30.
- KELLY L. ve SİENKO D. L. (2018). Before and after analysis: an application of structural break testing to the determination of economic damages, <https://www.aeaweb.org/preliminary/paper>.
- KIRAN, B. (2014). Türkiye’de reel döviz kuru ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 269-283.
- KOULADOUM, J. C. (2018). "External debts and real exchange rates in developing countries: evidence from Chad," *MPRA Paper* 88440, University Library of Munich, Germany.
- KUMAR A., BHUTTO NİAZ A., MANGRİO K. A. ve KALHORO M. R. |DORAN J. (Reviewing editor) (2019). Impact of external debt and exchange rate volatility on domestic consumption. New evidence from Pakistan, *Cogent Economics and Finance*, 7:1
- MACKTON W. S., ODONDO A. ve NYONGESA D. (2018). *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 6(4): 1-20.
- MORİNA F., HYSYA E., ERGÜN U., PANAIT M. ve VOİCA M. C. (2020). The effect of exchange rate volatility on economic growth: case of the CEE Countries, *J. Risk Financial Manag.*, 13(8), 177; <https://doi.org/10.3390/jrfm13080177>
- ODABAŐI, Y. ve ÇETİN, M. (2019). İşsizlik, reel döviz kuru ve ham petrol fiyatlarının cari açık üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 159-172.

- OLCAR A. (2013). Türkiye'nin dış borç sorunu ve kriz etkileri, Hitit Üniversitesi SBE, YL Tezi, Çorum.
- OPUŞ, S. (2002). Dış borçlanmanın sınırı ve Türkiye. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19), 183-206.
- OUHİBİ S. ve HAMMAMİ S. (2020), An econometric study of the impact of inflation, exchange rate and interest rate on public debt using four panels of countries, *Journal Of Economics and Economic Education Research*, 21 (2). <https://www.abacademies.org/articles/an-econometric-study-of-the-impact-of-inflation-exchange-rate-and-interest-rate-on-public-debt-using-four-panels-of-countries-9264.html> (28.01.2022)
- ÖZKUL, G. ve ÖZTÜRK, A. (2021). Türkiye'de Döviz Kuru Oynaklığı ile Dış Borç Stoku Arasındaki İlişkinin Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile Analizi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 46-63.
- PARK, D., RAMAYANDİ, A. ve TIAN, S. (2020). Debt buildup and currency vulnerability: evidence from global markets, Asian Development Bank, Economics Working Paper Series No. 623.
- PEKER, O. ve BÖLÜKBAŐ, M. (2013). Türkiye'de dış borçlanmanın belirleyicileri: ekonometrik bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (2) , 289-302.
- PHİAKEO K. (2017). Exchange rate pass-through to inflation and its effect on economic growth in a dollarized economies: the case of Southeast Asian countries. The University of Tokyo.
- PHİLLİPS, P. C. ve PERRON P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75 (2), 335-346.
- RODRİK, D. (2008), The real exchange rate and economic growth, *brookings papers on economic activity*, 39 (2) (Fall), 365-439.
- SERTKAYA Z. (2021). Kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerine etkileri: Türkiye örneği, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi*, Yayınlanmamıő YL Tezi, Aydın.
- SEZGENÇ (2019). Kamu borçları ve gelir dağılımı ilişkisi, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamıő YL Tezi, Karaman.
- ŐANLI D., SONGUR M. ve MURATOğLU Y. (2018). Kamu borcu ve enflasyonun büyüme üzerindeki etkisini yeniden gözden geçirmek: AB 15 örneği, *Gümüőhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9 (23), 42-55.
- TATAR H.E. ve ERDOğAN S. (2020). Türkiye'de döviz kuru ve dış borç ilişkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (1), *Int. Journal of Management Economics and Business*.
- TCMB (2021). Ödemeler dengesi raporu, 2009-II. Ankara.
- USLU, H. (2020). Türkiye'de bütçe açıklarının reel döviz kuru üzerindeki etkileri: ampirik bir analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (2), 460-478.
- UYSAL, D. ve ALPTEKİN V. (2009), "Türkiye ekonomisinde büyüme – işsizlik ilişkisinin var modeli yardımıyla sınanması (1980 – 2007)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25.
- WU X. ZHU S. BAİ Z. ve Lİ X. (2018). Research on multiple structural breaks of a-share market based on Bai-Perron and modified ICSS test, *International Journal of Business and Social Science*, 10 (12), 160-168.
- YAMAK, P. R. ve KORKMAZ, A. (2011). Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, 0 (2),16-38.
- YIEN L. C., ABDULLAH H. ve AZAM M. (2017). "Granger causality analysis between inflation, debt and exchange rate: evidence from Malaysia," *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, vol. 7(1), 189-196, January.
- YUSSUF, Y.C. (2021). Cointegration test for the long-run economic relationships of East Africa community: evidence from a meta-analysis. *Asian Journal of Economics and Banking*.